

WERK IN DE 21e EEUW

Ryan Avent

WERK IN DE 21e EEUW
Arbeid, macht en welvaart
in het digitale tijdperk

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Vertaling Ed Lof

© 2016 Ryan Avent

Oorspronkelijke titel *The Wealth of Humans*

Oorspronkelijke uitgever Allen Lane,
an imprint of Penguin Books

© 2017 Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Alle rechten voorbehouden

Register Ansfried Scheifes

Ontwerp omslag Paul Pollmann

(naar het ontwerp van Lisa Marie Pompilio)

Ontwerp binnenwerk Yulia Knol

Omslagbeeld My Life Graphic, Rawpixel.com/Shutterstock

NUR 740

ISBN 978 90 468 1903 6

www.nieuwamsterdam.nl

Inhoud

Inleiding 9

Deel I

DE DIGITALE REVOLUTIE EN DE OVERVLOED AAN ARBEID

- 1 Multi-inzetbare technologie 43
- 2 Wat te doen met de overvloed aan arbeid 62
- 3 Op zoek naar een betere spons 85

Deel II

DE DYNAMIEK VAN DE DIGITALE ECONOMIE

- 4 De deugden van schaarste 105
- 5 Het bedrijf als informatieverwerkend organisme 125
- 6 Sociaal kapitaal in de 21e eeuw 151

Deel III

HET GAAT MIS MET DE DIGITALE ECONOMIE

- 7 Speeltuinen van de 1 procent 185
- 8 Hyperglobalisering en de eeuwige ontwikkelingslanden 204
- 9 De gesel van seculiere stagnatie 224

Deel IV
VAN OVERVLOED NAAR WELVAART

10	Waarom hogere lonen economisch zo ongrijpbaar zijn	245
11	De politiek van de overvloedige arbeid	265
12	Menselijke welvaart	285

	Epiloog	298
	Dankwoord	301

	Noten	303
	Aanbevolen literatuur	318
	Register	322

Een mens moet altijd leven van zijn werk, en zijn loon moet minstens voldoende zijn om hem te onderhouden.

Adam Smith, *The Wealth of Nations*¹

Rouw niet om mij, vrienden, ween nooit om mij,
Want ik doe helemaal niets meer, tot in alle eeuwigheid.

Traditioneel grafscript voor een werkster, geciteerd in 'Economic Possibilities for our Grandchildren', John Maynard Keynes, 1930²

Inleiding

In januari 2014 publiceerde mijn werkgever *The Economist* een artikel van mijn hand over de toekomst van werk in een tijdperk van snelle automatisering. Een citaat:

Tien jaar geleden verwezen economen die iets met technologie hadden naar het besturen van een auto in het verkeer als het soort menselijke vaardigheid dat computers zich wel nooit eigen zouden kunnen maken. Nu er in Californië zelfsturende auto's van Google rondrijden, twijfelt niemand er meer aan dat ze dat wel kunnen. [...] Een taxichauffeur zal tegen 2030 of 2040 op veel plaatsen een zeldzaamheid zijn geworden [...] slecht nieuws voor journalisten die zich verlaten op die meest betrouwbare bron van lokale kennis en vooroordelen.³

Niet lang daarna werd de stad Los Angeles in de vroege ochtend opgeschrikt door een lichte aardbeving. Binnen luttele minuten was het eerste verslag van de beving op het nieuws te horen:

Een lichte aardbeving met een kracht van 4,7 op de schaal van Richter werd maandagmorgen gevoeld op acht kilometer van Westwood, Californië, meldt de us Geological Survey. De beving vond plaats om 6 uur 25 lokale tijd, op een diepte van acht kilometer.

Het opmerkelijke aan dit tweede stukje is niet de inhoud maar de auteur ervan, een stuk software ('Quakebot') dat is ontwikkeld door een programmeur van de *Los Angeles Times*.⁴

De twee stukken, dat van mij en dat van de robot, hadden niet veel gemeen. Om te beginnen is Quakebot niet zo geneigd tot diepe overpeinzingen. Mijn verhaal was het product van maanden research, verslaglegging en schrijven. Een periode die het mogelijk maakte een visie op de wereld te ontwikkelen en argumenten te formuleren die deze visie ondersteunden. Het bevatte duidelijke sporen van de inspanningen van de auteur om de tekst voor lezers aantrekkelijk te maken. Maar beide artikelen voldeden aan de eisen van de journalistiek: ze waren begrijpelijk, grammaticaal in orde, informatief. Het beroep van journalist zal het misschien langer volhouden dan dat van taxichauffeur, maar misschien niet zoveel langer als wij van het oude ambacht het graag zouden zien.

Automatisering is niet het enige waarmee de digitale revolutie onze kostwinning bedreigt. Op het moment van schrijven is de waarde van advertenties in gedrukte Amerikaanse kranten (gecorrigeerd voor inflatie) gedaald tot het niveau van 1950.⁵ Het bedrag kan binnenkort een historisch dieptepunt bereiken. Laten we eerlijk zijn: het kan tot nul dalen.

De digitale revolutie leert journalisten en andere werkenden in de rijke wereld momenteel hoe het voelt een economische transformatie van tektonische proporties te beleven. De ontwikkelingen brengen ons in dezelfde positie als onze betovergrootouders, degenen die voor het eerst hoorden hoe een menselijke stem via een elektrische draad werd overgebracht, die zagen hoe de tijd die nodig was om van de ene stad naar de andere te reizen afnam van weken tot uren, en die hun baan als smid of boerenknecht kwijtraakten aan fantastische nieuwe technologieën.

We hebben allemaal ondervonden hoe ons werkzame leven erdoor is veranderd. Oudere werknemers herinneren zich misschien de tijd dat fabriekswerk nog een goede baan was, makkelijk te vinden, zelfs voor mensen met weinig opleiding. Of ze herinneren zich dat kantoren vol zaten met administratief personeel dat op type-

machines zat te hameren en met paperassen heen en weer liep. Maar het tempo van verandering is zo hoog dat zelfs de jongste groepen in de beroepsbevolking zich een andere wereld herinneren. Diensten als Uber en Airbnb, waarvan aan het begin van het decennium nog nauwelijks iemand had gehoord, zorgen op dit moment voor een fundamentele verandering van sectoren waarin miljoenen mensen werkzaam zijn. Producten als Slack, een chatdienst die het voor collega's makkelijker moet maken om samen te werken, veranderen de communicatie op de werkplek; slimme bots die voor jou e-mails versturen of je lunch bestellen, nemen net als menselijke collega's deel aan de conversatie.

Het tempo van verandering is vooral desoriënterend voor werknemers van in de veertig en vijftig, van wie de decennialange ervaring als taxichauffeur of administratief medewerker misschien opeens minder waarde zal krijgen, of zelfs niets meer waard wordt, in de jaren dat ze nog moeten werken tot hun geplande pensionering. Degenen die nu voor het eerst op de arbeidsmarkt komen, kunnen er niet op vertrouwen dat hun opleiding gedurende hun hele loopbaan van nut zal blijven – aangenomen dat het concept 'loopbaan' over een halve eeuw nog iets betekent.

In mijn eigen vakgebied werd in de afgelopen paar decennia bijna alles voortdurend overhoop gegooid. Allang geleden verloren veel drukkers hun baan als gevolg van de ontwikkeling van digitale technologie. Toen kwam het internet, dat lezers over de hele wereld toegang verschaftte tot een stortvloed van nieuws en analyse, waardoor de vormen van journalistiek die op een abonnement gebaseerd zijn, ondermijnd werden. Terwijl tegelijkertijd diensten als Craigslist de advertentie-inkomsten van kranten uitholden. Nieuwe bedrijven als Facebook en Apple introduceren toegesneden nieuwssites die lezers de beste artikelen uit publicaties van over de hele wereld beloven – waarmee een van de waardevolle rollen van ervaren redacteuren wordt ondermijnd. Als nieuwsconsument ben ik opgetogen over deze wereld. Het is makkelijker dan ooit om geweldige journalistiek over alle mogelijke zaken te lezen, over onderwerpen en vanuit gezichtspunten die misschien nooit eerder

aan bod kwamen. Maar als iemand die met schrijven zijn brood verdient, word ik er zenuwachtig van.

Onze zorg is niet alleen maar de onzekerheid over onze werkgelegenheid in de komende jaren. Degenen onder ons die momenteel een veilige baan lijken te hebben, zullen in de toekomst waarschijnlijk minder verdienen dan waar we ooit op hoopten. In de afgelopen paar decennia zijn de voor inflatie gecorrigeerde lonen in een groot aantal rijke landen nauwelijks gestegen – in sommige gevallen gaat deze ontwikkeling zelfs nog verder terug.⁶ Die stagnatie van lonen ging gepaard met andere zorgelijke ontwikkelingen. Het aandeel van het inkomen dat aan werknemers toevloeit is, in tegenstelling tot het aandeel van bedrijven en vermogensbezitters, gedaald.⁷ Binnen de groep werknemers is de ongelijkheid scherp toegenomen, waarbij het deel dat toevloeit aan degenen met de hoogste inkomens in verbijsterende mate stijgt.⁸

Daarentegen zijn de lonen in de snelgroeïende opkomende economieën gestegen. Maar zelfs daar zijn deze twee andere trends – concentratie van rijkdom in de handen van kapitaalbezitters, en in de beloning van de rijkste werknemers – steeds meer een bron van zorg.

Dan zijn er de ontvullende cijfers over de werkgelegenheid. In Amerika is het aandeel van de volwassen mannen in de werkzame leeftijdsgroep die werken of actief op zoek zijn naar werk in de loop van een generatie gestaag, en soms zelfs spectaculair, afgenomen. Voor de mannelijke beroepsbevolking als geheel is de arbeidsparticipatie gedaald van 76 procent in 1990 tot 69 procent in 2015.⁹ Dat klinkt misschien niet zo heel zorgwekkend, maar het gaat om een verschil van ongeveer negen miljoen mannen. Voor hen die hun baan verliezen geldt vaak dat hun hele bestaan instort. Velen zitten vast in gemeenschappen die in verval raken en weinig perspectieven bieden. Ze vinden nauwelijks nog een doel of voldoening in het leven. Uit recent onderzoek is zelfs gebleken dat de sterfte onder blanke Amerikanen van middelbare leeftijd sinds de late jaren negentig angstwekkend is toegenomen, vooral als gevolg van een stijging van het aantal zelfmoorden en van overmatig ge-

bruik van drugs en alcohol. Volgens de auteurs vormt economische onzekerheid een belangrijke factor.¹⁰

De trend beperkt zich niet tot Amerika en laat zich ook niet verklaren door vergrijzing en pensionering. In Europa is een op de vijf volwassenen van onder de 25 jaar werkloos.¹¹ In de landen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO of, naar het Engels, OECD) geldt voor gemiddeld 12 procent van de mensen van tussen de 15 en 29 jaar dat ze noch onderwijs volgen, noch aan het werk zijn. Sommige houden zich bezig met illegale activiteiten of zitten in de gevangenis, andere zitten thuis op de bank videogames te spelen. Min of meer hetzelfde geldt voor de langdurig werklozen. Dit zijn veelal oudere, laagopgeleide mannen, die een beetje rondhangen, vaak drinken om de dag door te komen, en weinig tot geen contact hebben met de samenleving.

Voor een schrikbarend aantal mensen levert werk een minder zekere en veelal minder lonende bijdrage aan hun materiële zekerheid. Het is een ontwikkeling die ertoe leidt dat populistische outsiders als Donald Trump en Marine Le Pen politieke factoren van betekenis worden, en die bestsellers maakt van onorthodoxe economische boeken als *Kapitaal in de 21ste eeuw* van Thomas Piketty,¹² een analyse uit 2014 van de mondiale ongelijkheid die de boekwinkels uitvloog. Werk is niet alleen de manier om de middelen te verwerven die we nodig hebben om voedsel op tafel te krijgen. Het is ook een bron van persoonlijke identiteit. Het helpt structuur te geven aan onze dagen en ons leven. Het biedt de mogelijkheid van persoonlijke vervulling die ontstaat wanneer je iets voor anderen te betekenen hebt, en het is cruciaal voor het bij elkaar houden en soepel laten functioneren van onze samenleving. In de afgelopen decennia is werk deze functies steeds minder effectief gaan vervullen. Dat heeft zijn weerslag gehad op de dienstverlening en begroting van de overheid, wat bijdroeg tot politieke polarisatie en minder genereus beleid. Intussen gaat de technologische vooruitgang verder, waardoor de spanningen blijven toenemen.

De oorzaken van het arbeidsoverschot

De digitale revolutie verandert werk op drie manieren. De eerste is automatisering. Nieuwe technologieën vervangen bepaalde arbeidskrachten, van kantoorbedienden tot lassers, en zullen er in de toekomst meer vervangen, van chauffeurs tot juristen. Machines worden beter en software wordt slimmer, en die verbeteringen vergroten het aantal menselijke taken die goedkoop kunnen worden geautomatiseerd.

Tegelijkertijd heeft de digitale revolutie een enorme impuls gegeven aan een tweede kracht: globalisering. Het zou voor rijke westerse bedrijven vrijwel onmogelijk zijn geweest de uitgestrekte mondiale leveringsketens die de afgelopen twintig jaar de aarde zijn gaan omspannen, te managen zonder krachtige informatietechnologie. China en andere opkomende markten zouden misschien ook zonder bedrijven als Apple – die hun productie over de wereld verspreiden – beter in de mondiale economie geïntegreerd zijn, maar de groei zou veel trager en minder spectaculair zijn geweest.

Onder de huidige generatie echter groeide de mondiale werkgelegenheid met meer dan een miljard banen, waarvan het grootste deel ontstond in opkomende economieën.¹³ De werknemers daar zijn over het geheel genomen minder geschoold dan die in de rijke landen, en hun toetreding tot de mondiale arbeidsmarkt werd meer gevoeld door lager geschoolde werknemers in de industrie of op kantoren dan door hoger opgeleiden. Dat hoeft niet zo te blijven. In ontwikkelingslanden wonen miljoenen ingenieurs, dokters, financieel deskundigen en anderen die net zo goed in staat zijn de klanten te bedienen als hun collega's in Amerika en Europa.

Ten derde geeft technologie een krachtige impuls aan de productiviteit van sommige hooggeschoolde werknemers, waardoor zij een hoeveelheid werk kunnen verrichten waar voorheen veel meer mensen voor nodig waren. Technologie maakt mogelijk dat kleine teams van fondsbeheerders enorme vermogens beheren en dat hooggekwalificeerde docenten cursussen ontwikkelen die door miljoenen studenten kunnen worden gevolgd, eventueel meer dan

eens, waardoor potentieel honderden of zelfs duizenden docenten vervangen kunnen worden. Nieuwe technologie maakt het mogelijk dat minder artsen en verpleegkundigen meer patiënten zien en behandelen, dat minder juristen een veel grotere hoeveelheid bewijsmateriaal kunnen bestuderen, dat minder onderzoekers sneller gigantische hoeveelheden gegevens kunnen doorploegen en meer hypothesen kunnen testen.

Tezamen doen deze drie trends – automatisering, globalisering en de productiviteitsstijging bij een klein aantal hooggekwalificeerden – een overvloed aan arbeid ontstaan, een massa mensen. De mondiale economie weet niet goed raad met deze enorme, ongekende oceaan van werkzoekenden, wat een zorgelijke zaak is. En het instituut werk – naast het gezin het belangrijkste onderdeel van onze sociale infrastructuur – vervult niet meer automatisch zijn vele cruciale functies: van het ordenen van onze dagen tot de allocatie van koopkracht en tot het versterken van de sociale banden die gesmeed worden wanneer individuen het gevoel hebben positief bij te dragen aan de gemeenschap.

Een moeilijk te beheersen arbeidsoverschot

Zeggen dat er te veel arbeidskrachten zijn, ontkent een elementaire leerstelling van de economie. Arbeid wordt niet geacht zo te functioneren.

Als iemand suggereert dat er te veel mensen zijn voor het werk dat in de samenleving verricht moet worden, zegt men dat hij beïnvloed is door de *lump of labour fallacy*, de drogredenering dat er maar een beperkte hoeveelheid werk te doen is: de ‘lump’. Deze visie leidde tot maatregelen als de verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd teneinde meer banen voor jongeren vrij te maken. Als we deze basale theorie geloven, moeten we ons zeker zorgen maken over de opkomst van de machines.

Economen zijn echter in het algemeen van mening dat de economie heel anders werkt. Ze wijzen soms op de Wet van Say, het werk van de achttiende-eeuwse Franse econoom Jean Baptiste Say,¹⁴ vaak samengevat als ‘het aanbod schept zijn eigen vraag’. Dus als oudere

werknemers langer willen doorwerken, verdienen zij meer geld. En wanneer ze dat geld uitgeven, scheppen ze de vraag naar meer goederen en diensten, waarmee de banen ondersteund worden waarmee deze goederen en diensten worden voortgebracht. Wat arbeidsbesparende technologische verandering betreft, geloven economen dat wanneer een individu zijn of haar baan verliest aan een machine, dit erin resulteert dat iemand – de eigenaar van het bedrijf, of de consument die lagere prijzen kan gaan betalen – geld bespaart. Dat betekent weer dat er meer geld te besteden is voor andere zaken, en die bestedingen zouden banen moeten scheppen voor de weggeautomatiseerde werknemers.

Deze magische herallocatie wordt geacht tot stand te komen dankzij het wonder van flexibele prijzen en lonen. Een werkloze die een baan zoekt is als een handelaar die een product verkoopt. Als de handelaar zijn waren niet kan verkopen, betekent dit dat de prijs te hoog is en heeft hij derhalve twee opties: hij kan de kwaliteit van het product verhogen of hij kan de prijs verlagen.

Denk aan een negentiende-eeuwse ambachtelijke textielproducent: een middelmatig geschoolde arbeidskracht die een fatsoenlijk inkomen genoot, tot de komst van concurrerende fabrieken. Zeg dat hij 3 dollar per week verdiende als zelfstandig ambachtsman. Dan komt de fabriek, die grote hoeveelheden textiel produceert door gebruik te maken van ongeschoolde arbeid tegen 1,50 dollar. De ambachtsman probeert nog een tijdje zijn waren te verkopen, maar geeft het dan op. De in massa geproduceerde textiel is te goedkoop; hij kan tegen de hogere prijs niet genoeg verkopen om in zijn levensonderhoud te voorzien. Hij gaat naar de fabriek en biedt zijn diensten aan voor 3 dollar per week. Maar de manager lacht om zijn bod en stuurt hem weg. De ambachtsman sloft teleurgesteld naar huis, als werkloos slachtoffer van de technologie.

Misschien hangt de man dan een tijdje rond, bezig met het negentiende-eeuwse equivalent van voor de tv zitten, hopen dat de fabriek door een meteoriet wordt getroffen. Als zijn geld opraaft, gaat hij kijken bij andere fabrieken of zij iemand nodig hebben met zijn vaardigheden, tegen een loon van 3 dollar per week. Maar om als

werkloze te worden beschouwd, moet iemand actief bezig zijn met werk zoeken, en als hij inderdaad werk wil vinden, zal hij uiteindelijk beseffen wat hem te doen staat. Bij zijn bezoek aan verschillende fabrieken heeft hij opgemerkt dat een paar ervan technici aannemen tegen 5 dollar per week, om de machines te onderhouden. Hij kan derhalve zijn tijd en energie investeren in het aanleren van de vaardigheden die nodig zijn om een baan van 5 dollar per week te krijgen, of hij kan genoeg nemen met 1,50 dollar per week en werk zoeken als ongeschoold arbeider.

Economen geloven niet in het probleem van de ‘lump’, het idee dat er in elke economie slechts een beperkt aantal banen bestaat. Maar ze erkennen de ernstige ontwrichting die de individuele werknemer treft wanneer hij verdrongen wordt door nieuwe technologie. Die persoon heeft twee opties: leren leven met minder loon, of een manier vinden om waardevollere vaardigheden te verwerven.

Het is duidelijk dat de vraag hoe makkelijk het is om zo’n transitie te realiseren, in hoge mate afhankelijk is van hoeveel mensen deze tegelijkertijd proberen te realiseren. Het is makkelijker een paar honderd mensen te herscholen dan een paar miljoen. Het sollicitatieproces kost tijd, en als het aantal aanmeldingen per vacature omhoogschiet, kunnen werkgevers zich veroorloven selectief te zijn. Op den duur zullen er bedrijven komen die nieuwe, slimme manieren hebben bedacht om gebruik te maken van het enorme reservoir aan onderbenutte werknemers, want goedkope arbeidskrachten bieden productiekansen. Dat proces kan echter heel lang duren.

Intussen groeien de mogelijkheden om technologische oplossingen toe te passen om taken te verrichten waarvoor in het verleden mensen nodig waren. En die mogelijkheden blijven groeien.

Zoals gezegd is het mondiale arbeidsaanbod binnen één generatie met meer dan een miljard gegroeid; met de volgende generatie zal daar nog bijna een miljard bij komen. Tegelijk zullen nieuwe technieken het steeds makkelijker maken om het eenvoudige werk in fabrieken, magazijnen en winkels dat altijd een enorm deel van de mondiale werkgelegenheid voor zijn rekening heeft genomen, te automatiseren. Ook sectoren als onderwijs en gezondheidszorg

zullen door de technologie veranderd worden, doordat een paar docenten of artsen in staat gesteld worden het werk te doen dat eerder door velen werd gedaan.

De economie, evenals de samenleving, zal proberen zich aan te passen. Die aanpassing betekent voor veel werknemers stagnerende lonen en toenemende ongelijkheid en voor veel anderen een verzwakte en vervagende link met de wereld van het werk. Werknemers zullen niet geneigd zijn die ellende maar over zich heen te laten komen. Er zal iets moeten gebeuren. De samenleving zal manieren vinden om banen in stand te houden of er substituten voor te ontwikkelen, of werknemers zullen het politieke stelsel gebruiken om de krachten die hun wereld overhoop gooien, onderuit te halen.

De politieke uitdaging van de welvaart

Dit zou voor de mensheid een mooi probleem moeten zijn. Je zou kunnen betogen dat een overvloedig arbeidsaanbod juist de bedoeling is – als er al sprake kan zijn van een bedoeling – van technologische vooruitgang. Het is het begin van het einde van de noodzaak hard te werken om in leven te blijven. Een systeem waarbij mensen bewust kiezen voor werk dat ze eigenlijk helemaal niet willen doen – bijvoorbeeld in een callcenter zitten om de klachten van ontevreden klanten te behandelen, of met pakketjes bezig zijn in een gloeiend heet pakhuis – is niet een systeem dat de samenleving langer zou willen handhaven dan technologisch noodzakelijk is. Als de samenleving manieren kan vinden om dergelijke vervelende klussen te automatiseren, of om het werk meer te spreiden zodat individuele werknemers een kleiner deel van hun dag aan zwaar, vervelend werk hoeven te besteden, is dat op het menselijke vlak beslist vooruitgang.

Voor een moderne economie met meer arbeidsaanbod dan waar het systeem raad mee weet, wordt dit soort vooruitgang mogelijk gemaakt door overvloedige technologie. Net als de vondst van een enorme goudmijn of het aanboren van olie zijn de krachtige nieuwe digitale technologieën een potentiële bron van enorme rijkdom. Een rijkdom die gerealiseerd kan worden zonder de noodzaak ie-

dereen in de samenleving aan het werk te houden. Het heeft er dus de schijn van dat Utopia voor het grijpen ligt, zoals wordt betoogd in een aantal recente boeken, bijvoorbeeld *Postcapitalism* van Paul Mason.¹⁵ Het enige wat er georganiseerd moet worden is de gestage vermindering van het aantal uren dat aan handmatige arbeid wordt besteed, in combinatie met de verdeling over de samenleving van de gemeenschappelijke welvaart die de productieve technologieën genereren.

Maar is deze betere wereld van het werk haalbaar? Wetenschappers hebben zich er al generaties lang voorstellingen van gemaakt. In 1930 schreef de Britse econoom John Maynard Keynes een essay waarin hij zijn visie gaf op hoe de economische toekomst zich zou ontvouwen.¹⁶ Indertijd was de wereld in de greep van een depressie die steeds ernstiger werd. ‘We lijden op dit moment aan een zware aanval van economisch pessimisme,’ merkte Keynes op in de opening van het essay ‘Economic Possibilities for our Grandchildren’.

Maar in het artikel spoort hij lezers aan verder te kijken dan de narigheid van de korte termijn, naar het opmerkelijke langetermijnproces van groei en vooruitgang dat de mensheid op gang heeft gebracht. Na millennia van noeste arbeid waarin de levensstandaard nauwelijks merkbaar steeg, hadden de economieën van Noordwest-Europa in de twee of drie eeuwen voorafgaand aan de depressie duidelijk en spectaculair met het economisch verleden gebroken. Vooral dankzij technologische vooruitgang hadden deze samenlevingen een fenomenale toename van de welvaart genoten. En ondanks de narigheid van de depressie zag Keynes terecht weinig tekenen dat de onderliggende technologische vooruitgang tot staan was gekomen.

Keynes geloofde dat wanneer de wereld de depressie eenmaal te boven zou zijn gekomen, de groei zich zou herstellen en de levensstandaard de weg omhoog zou hervinden. Hij erkende dat snelle technologische verbeteringen op de korte termijn wel wat ongemak konden meebrengen (‘een tijdelijke fase van aanpassingsproblemen’) maar hij bond zijn lezers op het hart het grote plaatje niet uit het oog te verliezen:

Dit alles betekent dat op de lange termijn *de mensheid haar economische probleem oplost*. Ik voorspel dat de levensstandaard in progressieve landen over honderd jaar tussen vier en acht keer zo hoog zal zijn als op dit moment. Dat zou zelfs in het licht van onze huidige kennis beslist niet verbazend zijn. Het is geen dwaasheid om de mogelijkheid voor ogen te houden dat nog veel grotere vooruitgang mogelijk is.¹⁷

De consequentie van deze vooruitgang, concludeerde hij, is dat de mensen worden bevrijd van zorgen over het voorzien in hun dagelijkse behoeften. De tijd besteed aan werk zou slinken tot misschien 15 uur per week, en dan tot nul. Het voornaamste probleem waar de mensheid mee geconfronteerd zou worden, zou zijn hoe je je precies bezig moet houden in een wereld van overvloedige vrije tijd.

Keynes' voorspelling over de stijging van de levensstandaard bleek juist. Het inkomen per hoofd, gecorrigeerd voor de kosten van levensonderhoud, is ongeveer evenveel gegroeid als hij voorzag; in de rijke economieën is het al ten minste verviervoudigd.¹⁸ Het is aanneemelijk dat in elk geval sommige landen tegen 2030 een achtvoudige toename zullen hebben genoten. Maar waar is dan die overvloed? Waar is het ontspannen leventje? Waar is de vijftienurige werkweek?

Uiteindelijk bleek Keynes' beschrijving van het economisch probleem van de mensheid onvolledig. Hij was bang dat mensen zich in een tijdperk van technologische welvaart zouden vervelen; hij lag niet wakker van de mogelijkheid dat de politiek zou verhinderen dat dit tijdperk ooit zou aanbreken. Met het verstrijken van de tijd en de voortgaande groei van de mondiale economie is duidelijk geworden dat bedenken hoe we meer kunnen produceren niet het moeilijkste deel is van het bereiken van Utopia. Dat hebben we onder de knie. Het moeilijkste deel is de verdeling.

Wat we niet onder de knie hebben, is het zodanig gelijkmatig verdelen van de vruchten van onze productie dat verkorting van de arbeidstijd over een breed front mogelijk wordt. Dat is niet gebeurd, omdat het politiek heel moeilijk te realiseren is. Het tot stand bren-